

Naslov originala

Hans Magnus Enzensberger

ÜBERLEBENSKÜNSTLER

99 literarische Vignetten aus dem 20. Jahrhundert

Copyright © Suhrkamp Verlag Berlin 2018.

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

UMETNICI PREŽIVLJAVANJA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Namera, reklamacije i isključenje odgovornosti

Umetnici preživljavanja po redosledu godina rođenja

- I Knut Hamsun (1859-1952)
- II Gerhart Hauptman (1862-1946)
- III Gabrijele D'Anuncio (1863-1938)
- IV Ricarda Huch (1864-1947)
- V Aleksander fon Glajhen-Rusvurm (1865-1947). .
- VI Maksim Gorki (1868-1936)
- VII Andre Žid (1869-1951)
- VIII Ivan Bunjin (1870-1953)
- IX Anete Kolb (1870-1967).
- X Kolet (1873-1954)
- XI Gertrude Stajn (1874-1946).
- XII Rudolf Borhart (1877-1945).
- XIII Alfred Deblin (1878-1957)
- XIV Robert Muzil (1880-1942).
- XV P. G. Vudhaus (1881-1975)

XVI	Lu Sun (1881-1936)
XVII	Jaroslav Hašek (1883-1923)
XVIII	Lion Fojhtvanger (1884-1958)
XIX	Ezra Paund (1885-1972).
XX	Gotfrid Ben (1886-1956)
XXI	Herman Broh (1886-1951)
XXII	Tomas Edvard Lorens (1888-1935)
XXIII	Fernando Pessoa (1888-1935)
XXIV	Franc Jung (1888-1963)
XXV	Ana Ahmatova (1889-1966).
XXVI	Žan Kokto (1889-1963)
XXVII	Franc Verfel (1890-1945)
XXVIII	Boris Pasternak (1890-1960)
XXIX	Johanes R. Beher (1891-1958)
XXX	Henri Miler (1891-1980)
XXXI	Ilja Erenburg (1891-1967).
XXXII	Neli Zaks (1891-1970).
XXXIII	Mihail Bulgakov (1891-1940).
XXXIV	Ivo Andrić (1892-1975)
XXXV	Sesar Valjeho (1892-1938).
XXXVI	Konstantin Paustovski (1892-1968)
XXXVII	Hans Falada (1893-1947)
XXXVIII	Luj-Ferdinand Selin (1894-1961).
XXXIX	Julijan Tuvim (1894-1953)
XL	Ernst Jinger (1895-1998)
XLI	Andre Breton (1896-1966)
XLII	Hajmito fon Doderer (1896-1966)
XLIII	Karl Cukmajer (1896-1977).
XLIV	Kurcio Malaparte (1898-1957)

XLV	Bertolt Breht (1898-1956)
XLVI	Gustav Regler (1898-1963)
XLVII	Nadežda Mandeljštam (1899-1980)
XLVIII	Erih Kestner (1899-1974)
XLIX	Ana Zegers (1900-1983).
L	Ernst Glezer (1902-1963)
LI	Isak Baševic Singer (1902-1991)
LII	Hans Zal (1902-1993)
LIII	Remon Keno (1903-1976).
LIV	Pablo Neruda (1904-1973)
LV	Vitold Gombrovič (1904-1969).
LVI	Kristofer Išervud (1904-1986)
LVII	Erhart Kestner (1904-1974).
LVIII	Vasilij Grosman (1905-1964).
LIX	Irmgard Kojn (1905-1982)
LX	Manes Šperber (1905-1984).
LXI	Žan-Pol Sartr (1905-1980)
LXII	Elijas Kaneti (1905-1994)
LXIII	Wolfgang Kepen (1906-1996)
LXIV	Ginter Ajh (1907-1972)
LXV	Alberto Moravija (1907-1990)
LXVI	Erik Ambler (1909-1998)
LXVII	Huan Karlos Oneti (1909-1994)
LXVIII	Ežen Jonesko (1909-1994).
LXIX	Georg Glazer (1910-1995).
LXX	Žan Žene (1910-1986).
LXXI	Albreht Fabri (1911-1998)
LXXII	Česlav Miloš (1911-2004)
LXXIII	Emil Mišel Sioran (1911-1995)

LXXIV	Nagib Mahfuz (1911–2006)
LXXV	Orhan Veli Kanik (1914–1950)
LXXVI	Alfred Anderš (1914–1980)
LXXVII	Oktavio Paz (1914–1998)
LXXVIII	Hans Bauman (1914–1988)
LXXIX	Štefan Hermlin (1915–1997)
LXXX	Artur Miler (1915–2005).
LXXXI	Peter Vajs (1916–1982)
LXXXII	Wolfgang Hildeshajmer (1916–1991).
LXXXIII	Kamilo Hose Sela (1916–2002)
LXXXIV	Ilze Ajhinger (1921–2016)
LXXXV	Džozef Heler (1923–1999).
LXXXVI	Abe Kobo (1924–1993).
LXXXVII	Jehuda Amihaj (1924–2000)
LXXXVIII	Džejms Boldvin (1924–1987)
LXXXIX	Jozef Škvorecki (1924–2012)
XC	Ingeborg Bahman (1926–1973)
XCI	Gabrijel Garsija Markes (1927–2014)
XCII	Hari Muliš (1927–2010)
XCIII	Veijo Meri (1928–2015)
XCIV	Imre Kertes (1929–2016)
XCV	Hajner Miler (1929–1995)
XCVI	Rišard Kapušćinjski (1932–2007).
XCVII	Danilo Kiš (1935–1989)
XCVIII	Josif Brodski (1940–1996)
XCIX	Ismail Kadare (1936–)
<i>Zahvalnost</i>	
<i>O autoru.</i>	

Namera, reklamacije i isključenje odgovornosti

Dvadeseti vek je bilo doba kada je kulminirao broj književnika koji su preživeli državni teror i čistke, praćene svim mogućim moralnim i političkim ambivalencijama. Kako se to odvijalo? Da li su bili isuviše nepokolebljivi da bi kapitulirali pred silom? Da li su opstanak dugovali ličnoj dalekovidosti ili inteligenciji, svojim vezama ili taktičkom umeću? Da li su to bili srećni slučajevi koji su se graničili sa čudom, zahvaljujući kojima su izbegli logor i smrt, ili su bile posredi strategije od ulizivanja do kamuflaže?

Ko bi to tako jasno mogao da razluči! Potomstvo olako poseže za etiketama kao što su *kukavica*, *parazit*, *pozadinska kukavica* ili *oportunist*. Drugima se iskazuje divljenje za čvrstinu karaktera.

Ovde zasluuje da bude pomenuta druga taktika. Dok je jedne štitila međunarodna slava, drugi su odabrali diskreciju i izolaciju. Veliki broj je uspeo da emigrira, ali je egzil bio koban za mnoge. Jozef Rot je nekoliko dana pre smrti rekao da mu je bliska ideja samoubistva. Ali to bi bio greh. Stoga je odlučio da se opije do smrti.

Egon Fridel je među prvima izvršio samoubistvo. Narednih godina su njegovim stopama krenuli Kurt Tuholski, Ernst

Toler, Valter Hazenklever, Ernst Vajs, Valter Benjamin, Štefan Cvajg i mnogi drugi, čija imena više niko ne pominje. Neke su posle nekoliko decenija sustigle kasne posledice traume koja ih je obeležila. Klaus Man, Žan Ameri, Artur Kestler, Primo Levi, Šandor Maraj, Sadek Hedajat i Paul Celan – to su samo neka imena onih koji više nisu želeli da žive.

Daleko je duži spisak onih koji su sve prebrodili. Njihov stav se ne može svesti na jedan zajednički imenitelj. Šta je zajedničko dobrom vojniku Švejku i beskrupuloznom oportunisti? Po čemu se običan dezertar razlikuje od intelektualca koji je prezimio u nekoj pisarnici? I šta odlikuje književnika u odnosu na druge preživjele? Da li je duboka vera u „vokaciju“ i talenat doprinela da ne propadnu? „Ali upravo je stvar u tome“, konstatuje Gombrovič u svom dnevniku, „što književnici ni po koji cenu ne žele da prestanu da budu književnici; bili su spremni na najveće herojske žrtve samo da bi nastavili da pišu.“ Možda su imali sasvim drugačije, svakodnevne, banalne motive? Jasni slučajevi pružaju najmanje povoda za razmišljanje. Verovatno većina autora nikada nije ispalila nijedan hitac. Nijedan od njih nije pao na frontu niti je ubijen u koncentracionom logoru.

Sve je to bilo davno, reći će mlađi. Stvarno? Da li su prilagođavanje, srećne slučajnosti, kompromisi i dvosmislene odluke izašli iz mode? Zar se iz toga ne može ništa naučiti? „Stižu okrutniji dani“ – to je najavila Ingeborg Bahman 1958. u pesmi *Odgođeno vreme*. Ukoliko se ispostavi da je u pravu, to bi mogao biti koristan trening u umetnosti preživljavanja.

Pitanje: Zašto ne govorim o kompozitorima, glumcima, likovnim umetnicima? Zašto samo o književnicima?

Odgovor: Zato što mi je taj milje koliko-toliko poznat.

Pitanje: Zašto među vašim preživelim ima toliko Jevreja?

Odgovor: Zato što su vodili život koji je bio opasniji od života drugih i što su pripadali narodu koji svoj opstanak u rasejanju može zahvaliti knjizi. Posledice samosakaćenja nemačke inteligencije zasnovano na antisemitizmu osećaju se

dan-danas. I to objašnjava veliki broj jevrejskih književnika o kojima će ovde biti govora.

A zašto se ne pominju ličnosti kao Hans Šverte, Hans Robert Jaus ili Paul de Man?

Odgovor: Takvi ljudi su doduše znali da prežive, ali su daleko od umetnika. Zato se ovde ne pominju.

Pitanje: Jedna polovina čovečanstva ima prevagu kod vas. Gde su žene? One su na vašem popisu u manjini.

Odgovor: To ne mogu da popravim. Molim vas da se obratite patrijarhatu.

Pitanje: A zašto nisu srazmerno zastupljeni svi delovi sveta, sve religije i sve boje kože?

Odgovor: Jer ne želim da učestvujem u takvom vidu rutinskog popisivanja. Književnost nije olimpijada i ne postoji tabela medalja.

Moj plan inače zahteva ja-formu pripovedanja. „Ja“ je samo prvo lice jednine koje ne voli da mu se zabrani da govori. Ko nije istoričar ne mora da proizvede udžbenik niti da iznosi neoborive dokaze. On se može držati subjektivnog pripovedačkog tona i subjektivnog izbora primera.

Potomak koji nije bio izložen takvim situacijama i iskusnjima ionako nema prava na moralni sud. On samo može pokušati da bude pravedan. Ali ne može da polaže pravo na neutralnost. Što je istorijsko zlo veće, to manje zlo izgleda primamljivije, a što su opasnije okolnosti, to će onaj ko ih brani u većoj meri isticati olakšavajuće okolnosti kao argument. Sklonosti i gađenje, divljenje i odbojnost – neminovno je da takva osećanja prožmu opis.

Ugled i uspeh su značajni samo kao indicija. Potomstvo se ne obazire na počasti; ono radi šta hoće. Ne samo autori nego i njihova dela visoko se cene ili zaboravljaju zauvek. A možda će jednom bili ponovo otkriveni. Nobelova nagrada za književnost se doduše pominje, ali nije garancija, već samo anegdota.

Reč vinjeta potiče iz francuskog. *Vigne* znači lozica. Od toga je nastao deminutiv. Najpre je označavala sortu grožđa, a kasnije nalepnicu na boci vina. Kasnije je u štamparstvu služila kao naziv za ukrase na margini. Vinjetom se označava i vrsta portreta koja je bila posebno omiljena u XIX veku. Po ondašnjoj modi voljeni su prikazivani na ovalnim minijaturnim slikama koje su se često nosile kao privezak oko vrata i bile suvenir ili talisman. Kod takvih vinjeta rub slike se rasplinjava i nestaje u pozadini.

Postoje i fotografske vinjete. Pravile su se uz pomoć maski ispred objektiva kamere u nameri da se smanji, zamuti ili potpuno ukloni određeni deo snimka. Osvetljavanjem negativa u laboratoriji moguće su i druge manipulacije.

Vinjete su često štampane na portretima i poštanskim kartama, a mogle su se spojiti u grupnu sliku. Slične vinjete viđaju se u kolumbarijumima, posebno u Italiji, gde na grobljima i dalje živi paganski kult mrtvih.

|

Knut Hamsun

(1859–1952)

Na početku bih odmah da priznam. Pre mnogo godina sam kupio fetiš za sitan novac. To je kartica čiji je pošiljalac „Hamsun, Nerholm“, na kojoj je kao datum naveden avgust 1929. Autor s kineskom učtivošću odgovara obožavaocu Bernhardu Kelermanu iz Nemačke. Ovaj pripovedač je pre Prvog svetskog rata napisao *Tunel*, futuristički roman koji je u svoje vreme izazvao senzaciju. Na požutelom kartonu je pisalo: „Primate moju srdačnu i kolegijalnu zahvalnost i najlepše pozdrave. Knut Hamsun.“

Čemu sve to? Sačuvao sam ovaj autograf u svom primerku *Sulta*, izvornoj verziji koja nije osakaćena bezbrojnim doštampavanjem, ublažavanjem i pravopisnim reformama, inače meni najomiljenijeg od svih Hamsunovih dela. Ono je 1890. moralo da bude objavljeno kod jednog starog danskog izdavača jer u Norveškoj niko nije hteo da štampa roman pod naslovom *Glad*. Publikacija je odjeknula kao bomba, ali ne u gradu u kome se odigrava priča, u Kristijaniji, današnjem Oslu, nego širom Evrope.

Već prvih nekoliko strana govori mnogo o pripovedaču: „Bio sam jak kao div i mogao sam dići čitava kola na svojim

ramenima. Obuzelo me je tanano, neobično raspoloženje, osećanje čiste ravnodušnosti... Potražih jednu klupu samo za sebe i pohlepo počeh da odgrizam komade hrane. Kako mi je to prijalo; već dugo nisam uživao u tako bogatom obroku, i malo-pomalo me obuze isti krepki mir koji osećamo posle dugog plača.“

Odmah pred sobom vidimo celog Hamsuna. Ovaj odlomak naglašava njegov paganski ponos, njegovu tvrdoglavost, njegovu osvetoljubivost, karakteristike koje podsećaju na „teške skalde“ islandskih saga iz XIII veka, ali istovremeno pokazuju izrazito modernu senzibilnost sa svim ćudljivostima i opsesijama. Psihologija je to u ono vreme, u doba *fin de siècle*, nazivala neurastenijom i histerijom, ali danas bi dijagnoza glasila drugačije, ali bi bila jednako nemoćna. Ovde ne pravimo vodič za romane. Reč je o tome kako je Hamsun preživeo. Šta se događalo tokom uspona, pada i vaskrsa ovog jedriličara koji je oplovio svet, skitnice, nobelovca i veleizdajnika. Za to se moramo pozabaviti pričom o političkom razdoru između njega i njegove zemlje. Ona se ne može iscrpiti na nekoliko strana.

Ko želi tačno da zna moraće da pročeslja debelu knjigu od šesto strana: *Suđenje Hamsunu* Torkilda Hansena koja naravno nije objavljena u Oslu, nego u Kopenhagenu. (Postoji i prevod na nemački.) Poslednjeg dana rata je u najvećem norveškom listu *Aftenposten* na prvoj strani objavljen nekrolog Hitleru: „Povodom njegove smrti mu se klanjamo mi, njegove odane pristalice“. U potpisu: Knut Hamsun.

Znao je da će ovom izjavom navući mržnju ne samo svojih zemljaka. Kompromitovao se i kod svojih obožavalaca u inostranstvu. Bila je to provokacija ravna ličnoj sabotaži. Verovatno je mislio da svi pacovi napuštaju brod koji tone – ali ja ne! Bio je to čisti prkos. Nije imao ni trideset kada je navodno rekao: „Biću što je moguće više agresivan, destruktivan.“

Pritom nikada nije voleo Hitlera. Istina, pohvalio ga je 1943. kada ga je na novinarskom kongresu u Beču nazvao krstašem

koji će „baciti Englesku na kolena“. Iz tog razloga ga je Hitler pozvao u posetu Oberzalcburgu. Čak je ustvrdio da njegov život na neki način nalikuje Hamsunovom. Razgovor se međutim posle tri četvrt časa završio žestokom svađom. Hitler ju je prekinuo i napustio prostoriju kada mu se Hamsun požalio na brutalni okupacioni režim i državnog komesara Trećeg rajha, izvesnog Terbovena, i zahtevao njegovu smenu. Taj ne želi Norvešku, već protektorat. „A onda pogubljenja. Nećemo više!“ Firer je navodno besneo.

I tako je ovaj čovek i dalje bio rastrzan između ljubavi prema Norveškoj i mržnje prema samodopadljivosti njenih stanovnika.

Starac je posle rata prihvatio posledice – nekoliko nedelja kućnog pritvora kome se podsmevao, dve godine u staračkom domu i mučno psihijatrijsko ispitivanje njegove uračunljivosti. Dijagnoza „snažne nagonske prirode“ i „trajno oslabljene duševne sposobnosti“ omogućila je vrhovnom tužiocu da obustavi krivični postupak protiv Hamsuna. Građanski sud u Grimstadu osudio ga je decembra 1947. na visoku novčanu kaznu zbog štete koju je izjavama u štampi naneo svojoj zemlji. Njegov nekrolog Hitleru je bio otežavajuća okolnost. Osporavao je da je pristupio Nacionalnom savezu, norveškoj stranci koja je gajila simpatije prema Hitleru. Kasnije se ispostavilo da je na suđenju kao dokaz korišćena falsifikovana fotografija. Neprijatelji su mu na rever montirali kvislinšku značku sunčanog krsta. Na kraju se sve završilo novčanom kaznom koja je uništila Hamsuna. Kada je otpušten, osamdeset osmogodišnji pisac je bio dezorijentisan, izmršavio i skoro gluv.

Međutim poslednjom knjigom *Po zaraslim stazama* se na sto strana osvetio svima koji su mu se zamerili. Izdavačka kuća, spasena svojevremeno njegovim knjigama, odbila je da je objavi. Mali švajcarski izdavač *Eks libris* je probio blokadu i zaključio prvi ugovor sa izopštenim. Posle toga su i Norvežani morali da progutaju gorku pilulu. U Hamsunovom obračunu nije bilo izliva besa. Mnogi odlomci zvuče gotovo idilično.

Mladi bi njegov stav nazvali *kul*. Raskrinkao je psihijatra koji ga je pregledao, pravosuđe kao i izdavača koji je na njemu zaradio mnogo novca. Tako je bolesni, nemoćni Hamsun na kraju ležerno odneo pobjedu nad svojim protivnicima.

Norvežani su ga rehabilitovali 2009, verovatno na podsticaj kraljevske porodice. Po njemu su nazivali ulice, podignuto mu je nekoliko spomenika i ponovo su mu objavljivali knjige. Izdavač koji je ostavio Hamsuna na cedilu kada je ovaj zavisio od njega potrudio se i objavio istorijsko-kritičko izdanje sabranih dela. Njegovim zemljacima nije preostalo ništa drugo nego da budu ponosni na Hamsuna.

II

Gerhart Hauptman

(1862–1946)

Svi koji su imali veze sa ovim mladićem iz Donje Šleske morali su da se pripreme na to da imaju posla sa genijem. U školi je ponavljao jer mu se nije svidelo muštranje. Gerhart Hauptman je stvorio bratstvo bez krutih okovratnika i kravata, u kome vlada slobodna ljubav. Njegovo geslo je glasilo: povratak prirodi. Razmišljao je da se iseli. Pozorište mu je bilo jedino прибежиšte u Vroclavu. Šegrtovanje na imanju iziskivalo je previše napora. Prekinuo ga je jer je, kako se tada govorilo, bio bolestan od pluća. Iz umetničke škole je izbačen zbog lošeg vladanja i lenjosti. Tajno se verio sa ćerkom bogatog trgovca koja ga je izdržavala. Nije završio studije na univerzitetu. Uz njenu pomoć otisnuo se u Rim da bi se okušao kao vajar. Nije uspeo i razočaran se vratio u Nemačku. Oprostio se od akademskog sveta, preselio u Krkonoše, razveo i ponovo oženio.

Imao je neobične sklonosti. Zanimala ga je „nacistička eugenika“. Kasnije je prvi roman napisao o putujućem propovedniku koji je trebalo da nasledi Hrista i klanjao se kultu boga Sunca. Imao je neobične sklonosti.

Tek je kao dramski pisac pokazao zube. Na premijeri je njegov komad *Pre svitanja* ocenjen kao skandalozan, ali mu